

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağı), I, 296-298; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi Kavânin-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 77, 146; A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar: 1672-1673* (nşr. Ch. Schefer, trc. Nahid Sırrı Örik), Ankara 1987, II, 66; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş: Türklerde Devlet ve Ordu Mehteri*, Ankara 1987, VIII; Özdemir Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, Ankara 1987, s. 79-80; Firat Boztaş, *Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı Devletinde Tabl ve Alem Mehterleri* (yüksek lisans tezi, 2009), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; H. G. Farmer, "Tabl-khâna", *EP*² (İng.), X, 34-38.

ZEYNEP TARIM ERTUĞ

TABLÎZÂDE AKLÎ EFENDİ

(bk. AKLÎ ALİ, *Tablîzâde*).

TABU

İnsan davranışlarıyla ilgili güçlü sosyal yasak ve kısıtlamaları ifade eden terim.

Polineze kökenli olan ve "işaretlenmiş, belirlenmiş" mânasına gelen **tabu** kelimesi hem kutsallığı hem kirliliği ve buna bağlı olarak dokunulmazlığı anlatır. Kısaca "dokunulmaması, söylenmemesi, yenmemesi ve yapılmaması gereken şey" demektir. Kelimenin Tongaca'daki şekli olan tabu yaygınlık kazanmış olmakla birlikte **tapu**, **kapu** ve **tambu** gibi söylenişleri de vardır. Benzer anlamlı kelimeler Amerika, Afrika, Kuzey ve Orta Asya topluluklarında da mevcuttur. Kutsal karşılığında Latince'deki **sacer**, Yunanca'daki **áyos** ve İbrânîce'deki **kadoş** kelimelerinin de aynı anlamı geldiği kabul edilir. Tabunun yasak olmasının ardındaki kozmik prensip veya güç yine Polinezece bir kelime olan "mana" ile ilişkilendirilmiştir. "Gizemli mistik güç" anlamındaki mana görülmez, sadece kişiler ve nesnelere üzerindeki etkisiyle soyut olarak bilinebilir. Arapça bereket kelimesinin mana ile aynı anlamda olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre hem bereket hem mana talih ve gücü kutsallıkla birleştirilmektedir. Benzer durum, Hinduizm'deki "şakti" ve Greko-Hıristiyanlık'taki "karizma" kavramları için de geçerli görülmüştür. Tabudan ilk söz eden ve bu kelimenin Batı dillerine geçişini sağlayan kişi İskoçyalı Kaptan James Cook'tur. Ona göre tabu çok geniş anlama sahip bir kelime olmakla birlikte genel olarak yasaklanmış bir şeye işaret etmektedir (*The Three Voyages*, V, 348, 462).

Polinezya kültüründe tabu kişileri, nesnelere, ilâhî veya kutsal kabul edilen fiilleri diğerlerinden yahut bozulmuş, kirlenmiş şeyleri temiz olanlardan ayırt edici fonksiyona sahiptir. Özellikle doğa üstü güçler taşıdığı kabul edilen krallar, kabile reisleri, üst sınıfa mensup olanlar ve onların sonundan gelenler tabuya kuşatılmıştır. Kral ne kadar güçlüyse uymak zorunda olduğu kuralları da o kadar fazladır; kralın yaşı ilerledikçe tabuların sayısı da artar. Bazı topluluklarda herhangi bir felâketle karşılaşmamak için koruyucu kabul edilen kralın tahtında kıpırdamadan oturması gerekir. Ayrıca tabuyu ihlâl eden bir kralın bunun olumsuz sonuçlarının bütün toplumu kuşatmaması için toplum yararına öldürülmesi âdeti vardır. Bu tür tabular sebebiyle Kamboçya, Batı Afrika ve Japonya'da kral tayini konusunda zorlanıldığı ve kralların zorla hatta ölümlle tehdit edilecek tahta oturtulduğu nakledilir. Âdet (regl) dönemlerinde kadınlarla ilişkide bulunmak ve yanlarında uyumak da erkekler için tabudur. Yiyeceklerin zararlı etkilerinden korunmak, farklı sınıfların birbirinin yiyeceklerini yemelerini engellemek gibi sebeplerin yanı sıra ölen birinin ruhunun bir bitki veya hayvana geçeceği şeklindeki inancın da yiyeceklerle ilgili tabunun doğmasında etkili olduğu söylenir.

Tabunun olumsuz etkilerinin ya da kirlilik durumunun çarpma veya çarpılma diye ifade edilen temas yoluyla bir başkasına geçtiğine inanılır. Bu yüzden dokundukları her şeyi tabu haline getirdikleri kabul edilen kralların elleriyle yemek yemelerine veya ateşe ağızlarıyla üflemlerine izin verilmez. Normalde bir şey tabu özelliğini kazandığında bu durum değişmez. Bu mânada kabile reisleri, krallar, kâhinler ve tapınaklar sürekli tabudur. Fakat kadınların özel hallerinde olduğu gibi geçici tabular da söz konusudur. Gerek kadınların durumlarına ilişkin olarak gerekse bir tabuya dokunmakla yahut tabu yasasını ihlâl etmekle oluşan kirlilik durumundan ve tabunun olumsuz etkilerinden kurtulmak amacıyla temizlenme âyinleri düzenlenir. Bunun için genellikle su kullanılır; zehirli ve ölümcül etkileri, özellikle ruhların zararlı tesirlerini gidermek için de ateş ve kordan yararlanır. Baharın da tabunun etkisini giderdiğine inanılır.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Batılı araştırmacılar tarafından dinin kökenini belirleme çabaları doğrultusunda tabu yasaklarının kaynağı tartışılmış, bu yasakların ilâhî ve doğuştan mı yoksa insanî ve sosyal mi olduğu sorusuna cevap aranmış-

tır. Herhangi bir tabu ihlâlinin ilâhî yahut toplum üstü yaptırımları gündeme getirdiği gerçeğinden hareketle tabuların sosyal hayatın yanı sıra dinî emirlerin de çerçevesini belirlediği düşünülmüş, bu ise tabunun dinî düşünceden etkilendiği veya doğrudan dinî düşüncenin kendisi olduğu şeklindeki anlayışı doğurmuştur. Tabunun gündelik hayatın kurallarını etkileyen bir dinî düşünceye işaret ettiği, bunun sosyal ve siyasal amaçlar için geliştirilmiş dinî bir âdet olduğu ileri sürülmüş, totem ve tabunun ilkel kabul edilen insanların dinî düşüncelerini oluşturduğu savunulmuştur. Bu tezin ortaya çıkmasında, farklı kültürlerdeki folklorik ve mitolojik anlatıları derleyen ve bunlar arasındaki benzerliklere dikkat çeken James Frazer'in *The Golden Bough* (London 1894) adlı çalışmasının önemli rolü vardır.

Wilhelm Wundt ilk tabu objelerinin yenmesi yasak olan totem hayvanları olduğunu öne sürmüştür, Frazer gibi totem ve tabu arasında ilişki kurarak ilkel din düşüncesine ulaşmıştır. Bu bağlamda Wundt tabuyu insanoğlunun yazıya geçmemiş eski yasaları diye tanımlamıştır (*Elements of Folk Psychology*, s. 131-132, 193-203). Tabu kavramını psikanalize uygulayan Sigmund Freud ise tabuyu dışarıdan (bir otoriteyle) zorla empoze edilen ilkel bir yasak ve insanlardaki en güçlü isteklere yönelik kısıtlama olarak görmüştür (*Totem and Taboo*, s. 31, 58). Hutton Webster'e göre tabu kavramının özellikle dinî veya etik bir tarafı olmamakla birlikte, bir taraftan onu kabul eden insanlar aracılığıyla kökeni bilinmeksizin kutsal ve yasak fonksiyonlarını kazanırken diğer yandan bütün zorlayıcı sosyal düzenlemelerin ahlâkî boyutu biçiminde algılanmış ve grubun menfaati için doğru yolu gösteren kurallar şeklinde saygı görmüştür (*Taboo: A Sociological Study*, s. 370-371). Tabunun doğrudan ilâhî bir yasak olmaktan çok dinî yasaklara temel teşkil eden sosyal bir yasak olduğu düşüncesi genel kabul görmüştür.

Emile Durkheim'e göre "bir toplumun üyeleri tarafından belirlenmiş sosyal kurallar" anlamında tabu köken itibarıyla tamamen sosyaldir. Durkheim tabu kelimesiyle kutsal arasında bağlantı kurmuş ve kutsal kelimesini tıpkı tabu gibi hem mukaddes hem de kirli olanı kuşatıcı mânada kullanmıştır. Frazer da tabu kavramının bu kullanımını ilkelerde kutsallık ve kirlilik düşüncesinin tamamen ayrılmış olmasına bağlamıştır (*Taboo and the Perils*, s. 224). Esasen tabu kelimesi "kutsal ve ilâhî" anlamıyla "esrarengiz, tehli-

keli, yasak ve kirli” anlamlarını bir arada bulundurmakla birlikte Polineze’de “genel, yaygın” gibi mânalara gelen ve tabu olmayan şeyleri ifade eden “noa”nın karıştı şeklinde de kullanılmıştır. Bu bağlamda tabunun çok net olmasa da kutsal ile kutsal dışı (profan), kirli ve özel ile temiz ve genel arasında ayırımı gösterdiği, böylece sosyal ve dinî sınırlara işaret ettiği söylenebilir. Nitekim Durkheim de tabunun dokunma, görme, söyleme, işitme ve kutsal olanın kutsal olmayanla karıştırılmaması şeklinde bir dizi yasağı içerdiğini ileri sürmüştür (*The Elementary Forms*, s. 299-308). Genelde illikle ilişkilendirilmesine ve evrensel tabuların olamayacağından söz edilmesine rağmen tabu modern insan için de bir vâkidir. Tekin olmayan, korkulan bir şey olarak nesnelere veya insanları tabulaştırma hemen bütün toplumalarda yerel unsurlar çerçevesinde mevcuttur. Bu toplumlarda siyasal ideoloji ve ilkeler yahut liderlerin dokunulmazlığı da bir tür tabu şeklinde görülebilir. Yine doğrudan dinî bir emirden kaynaklanmayan hurafe ve inanışlar da bu kategoride değerlendirilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Cook, *The Three Voyages of Captain James Cook Round the World*, London 1821, V, 348, 362; J. G. Frazer, *The Golden Bough: A Study in Comparative Religion*, London 1894, I, 109-121; a.m.f., *Taboo and the Perils of the Soul*, London 1911; S. Freud, *Totem and Taboo* (trc. A. A. Brill), London 1919, s. 31, 58; W. Wundt, *Elements of Folk Psychology* (trc. E. L. Schaub), London-New York 1921, s. 131-132, 193-203; H. Webster, *Taboo: A Sociological Study*, California 1942; E. Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life* (trc. J. W. Swain), London 1964, s. 299-308; M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş* (trc. Lale Arslan), İstanbul 2003; C. Lévi-Strauss, *Yaban Düşünce* (trc. Tahsin Yücel), İstanbul 2004; R. R. Marett, “Tabu”, *ERE*, XII, 181-185; R. Wagner, “Taboo”, *Encyclopedia of Religion* (ed. L. Jones), Detroit 2005, XIII, 8947-8949; Kürşat Demirci, “Haram”, *DİA*, XVI, 98-99.

CENGİZ BATUK

TABUR

XV-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı ordusunda kullanılan savunma düzeni.

Kelime Macarca’dan Osmanlı askerî terminolojisine girmiştir. Kaynaklarda bazan **tabur**, bazan da **istabur** şeklinde geçer. Tabur ve aynı şeyi ifade eden, Balkan İslav dillerinden gelen istabur sözü başlangıçta (1440’lı yıllar) toplarla, yaya tüfeklerle ve zenberekçilerle donatılmış, te-

kerleklerinden birbirine zincirlenmiş arabalarla çevrilen ordugâha verilen addı. Osmanlılar, Macar kral nâibi János Hunyadi ile yaptıkları savaşlar sırasında Macarlar’ın “szekértábor” (araba kampı) ve Almanlar’ın “wagenburg” (araba kalesi) dedikleri savaş arabalarını tanımış, Macarlar ise sahra topluluğunun ilk biçimini oluşturan bu savaş aletini, Jan Huss taraftarlarıyla Bohemya’da ve Kuzey Macaristan’da mücadele ettikleri zaman öğrenmiştir (Ágoston, s. 40-41). Husçular’ın dört beygirin çektiği, tahta perdelerle (kalkan) ve hafif toplarla teçhiz edilen büyük ve sağlam arabaları, özellikle içlerinde mevzilenmiş yaya birliklerini süvari hücumlarına karşı etkili bir koruma sağlıyordu. Ordu tehlikeli bir durumla karşılaştığı takdirde dörtgen veya daire şeklinde birbirine bağlanan arabalar bir istihkâm ya da sığınak yeri vazifesi görüyordu (Antoche, XXXVI [2004], s. 92-93). Arabaları hem müdafaa hem de hücum için kullanan Husçular’dan farklı olarak Macarlar taburdan daha çok savunma düzeni olarak yararlanmıştı.

Bu tür savaş düzeni ateşli silâhların devreye girişinden önce eski Türk halkları arasında da bilinmekteydi. Ordugâhlar kazıklarla, insan boyu kalkanlarla, palankalarla veya birbirine bağlanmış arabalarla tahkim edilirdi (tura, çeper vb. adı verilen istihkâm sistemi: İnalçık, s. 204; Szabó, s. 127-134; Ivanics, s. 40). Kuruluş devri Osmanlı savaş tarzı buna çok benziyordu ve bununla her şeyden önce padişahın tam güvenlik altına alınması amaçlanıyordu. Bundan dolayı sultan, meydan muharebelerinde etrafındaki kapıkulu süvarileriyle birlikte ordunun merkezinde duruyor, önünde yeniçeriler, yayalar ve azebler saf bağlıyordu. Eldeki tarihî kayıtlara göre 1396’da Niğbolu Savaşı’nda hükümdarın bulunduğu merkez, topraktan yapılmış savunma duvarıyla ve üzerine dikilen uzun (dikme) kalkanlarla çevrilmişti. Yeniçeriler bundan sonraki muharebelerde de bu tür müstahkem mevkiiler arkasından atış yapmıştır. Bu mevkiiler I. ve II. Kosova, Çaldıran ve Haçova muharebelerinde görüldüğü gibi sık sık develerle de takviye edilmiştir. Osmanlılar araba savaşını öğrenmekle birlikte eski savaş usullerine sadık kalmış, yalnız kullandıkları araçları belirli ölçüde değiştirmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ordunun ortasını güçlendirmek amacıyla toprak istihkâm yerine giderek dikme kalkanlarla önceleri hiç yararlanmadıkları arabaları kullanmaya başlamışlardır. Yaptıkları meydan savaşlarının çoğunda artık tüfekle donatılmış

yeniçerilerin önünde, üzerlerine hafif topların yerleştirildiği arabalar veya zincirle bağlanmış kundaklı toplar yer alıyordu; ancak her iki şeklin yan yana veya birbirine arka vererek mevzilenildiği de oluyor (*Topçular Kâtibi Abdülkadir [Kadrî] Efendi Târîhi*, I, 160). Artık ordugâhlar kurulduğunda padişahın, sadrazamın veya serdarların otağlarını ve mühimmatı korumak için düzenli arabalarla tabur kuruyordu (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 120). Tabur işini gören arabalar, Fâtih Sultan Mehmed döneminde teşkil edilen top arabacıları ocağı tarafından imal edilen top arabalarıydı (meselâ Mercidâbık Savaşı’nda 300 adet: Parry, s. 220). Fakat Osmanlı kumanda heyeti, çok defa elde bulunan çok sayıda erzak ve malzeme arabalarını bu iş için daha uygun buluyordu (Marsigli, s. 225). Osmanlı ordusunda Husçu usulü büyük arabaların nisbeten az sayıda olduğu İbn Tolun’dan anlaşılır; ona göre Dimâşk’a girdiğinde Yavuz Sultan Selim’in önünde ikişer katırın çektiği, toplarla teçhiz edilen otuz araba ile yirmi tekerlekli büyük araba gidiyordu. Daha sonra da bu arabaların birbirine zincirle bağlanmış olduğunu görmüştü (Ayalon, s. 125-126). Şu halde Çek, Macar ve Alman “szekértábor / wagenburg”u sadece Osmanlı top arabacıları sistemiyle özdeşleştirmek isteyen görüşler yerinde olmayabilir (Antoche, XXXVI [2004], s. 113). Osmanlılar’ın araba savaşı taktiklerini ustaca kullandıklarını, diğer Doğu ülke ve halklarına da öğrettiklerini XVI. yüzyıl kaynakları açıkça göstermektedir. Yüzyılın ikinci yarısında Macaristan serhaddinde faaliyette bulunan Habsburg kumandanı Lazarus von Schwendi’ye göre yalnız sultanın ordusu değil paşalar da süvari birliklerinin yanı sıra arabalara binen piyade askerlere dayanarak savaşa girmiş ve bu şekilde takviye edilen merkezlerle zafer kazanmıştı (Parry, s. 224).

Osmanlılar tarafından benimsenen ve tabur / istabur cengi denilen bu savaş usulü XVII. yüzyılda büyük ölçüde değişmiştir. Avrupa’daki ateşli silâh teknolojisi esaslı bir gelişme göstererek hem topların ve hafif el silâhlarının etkisinde hem de kullanılış şekillerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun dışında timarlı sipahilerin savaş gücü ciddi biçimde zayıflamıştı. Neticede, yeniçerilerin toplara ve arabalara dayanan savunma duvarının düşmanın hücumlarını durdurmaya artık yetmediği, Viyana bozgununda ve sonraki savaşlarda uğranılan yenilgiler neticesinde açıklık kazanmıştı. Bu sebeple Osman-